

A hódmezővásárhelyi református gimnázium régiséggyűjteménye.

(Idetartozik a XIII—XXI. tábla.)

Három évvel ezelőtt, amikor a hódmezővásárhelyi Városi Múzeum régészeti osztályának első öt évi munkájáról beszámoltunk, a beszámoló második részében összefoglaltuk mindazt, amit a határ honfoglaláskorig terjedő településéről megállapíthattunk. Ebben az összefoglalásban igen sokszor említettünk olyan leleteket, amelyeket a református gimnázium érem- és régiségtárában őriznek. Részletesen, a munka¹ természeténél fogva, nem foglalkozhattunk az egyes leletekkel, mintahogy nem ismertettük tüzetesen a Városi Múzeum anyagát s az öt év alatt végzett ásatások részletes eredményeit sem.

Most került rá a sor a gimnázium gyűjteményének beható ismertetésére, már csak azért is, hogy az a kép, amelyet a fenthivatkozott munkában megrajzoltunk, tökéletesebbé legyen s az egész régészeti anyag tüzetes átdolgozásával helyesbíthessük azokat a megállapításokat, amelyek a sokszor hibásan vezetett leltárból és ennek alapján kiadott közleményekből nemcsak a magunk, de mások munkájába is becsúszhattak. Ezzel a közleménnyel s az e folyóiratban található ásatási jelentésekkel a Hódmezővásárhelyen 1936. végéig végzett minden régészeti munka a nyilvánosság elé kerül, amennyiben annak eredménye nem magántulajdonban rejtőzködik. Ezzel a közleménnyel nyolc évtized gyűjtőmunkájára vettünk világosságot, beállítva annak eredményét a tudomány mai állásának keretébe. Felesleges talán hangsúlyozni, hogy ott, ahol az anyag természete megengedi s erre alkalmas, az egyes problémák újabb megvilágítását is belevonjuk tárgyalásunk keretébe. Ahol erre szükség nincs, az anyagot, a már megállapított igazságok újabb bizonyítékeként, közöljük. Ez magyarázza meg azt is, hogy a közlemények sem terjedelemben, sem tartalomban nem nyújtják ugyanazt.

Meg kell mondanunk, hogy az érem- és régiségtár anyaga bennünket elsősorban helytörténeti szempontból érdekel, ami nem vonhat el ben-

¹ Banner János: A hódmezővásárhelyi városi múzeum régészeti osztályának első öt éve. Szeged, 1934. 60 l. és 93 tábla.

nünket az általános tudományos értékeléstől sem. Éppen ezért, az egyébként igen gazdag éremgyűjteményből is csak a határban előkerült leletekre leszünk figyelemmel, amennyiben ezeket minden kétségen felül meg lehet állapítani. Sajnos, az ilyen anyag nagyon kevés. A régiség gyűjtemény magyarországi eredetű tárgyait nem a magunk szempontjából tartjuk nyilván, hanem azok számára, akik azoknak lelőhelyén végeznek helytörténeti kutatást s akiknek ez az anyag is fontos lehet.

Az anyag publikálásával — és az évek óta közölt újabb ásatási anyag ismeretében — megdől a régiségtár anyagát először ismertető két érdekes kutatónak, a millennium idején tett ama megállapítása, mely szerint „városunk környéke a hazánk területén végbement néphullámzásoknak nem esett annyira útjába, mint országunk egyes más vidékei.” Ma már tudjuk, hogy a város területe osztozik az Alföld gazdag történetében s ahogy az kivette a maga részét, a legrégebb időktől kezdve a népek vándorlásából — építéséből és pusztításából — úgy ennek keresztmetszete területünk történetében is határozottan kirajzolódik. Ez a közlemény is ezt fogja bizonyítani.

A gyűjtemény eredete 1858-ra megy vissza. Lassan fejlődő, adományokra támaszkodó éremgyűjteménnyel kezdődik, amely, mint úgyszólván minden iskolai-gyűjteményünk, a természetrajzi gyűjtemény árnyékában húzódott meg. Leltározott darabjainak legtöbbször csak a jószándék adja meg az értéket. Leltári feljegyzései 1866—67. tanévben kezdődnek, de még soká a természetrajzi anyaggal együtt, belekeverve egyéb taneszközök anyagát is. Commodus és Antoninus rézérme, számos őslénycsontok, 18 példány testmértani idom, a hoszizes galandócz, a sójégöcből faragott gyertyatartó, a Hercules-bot tők és a fiumei vasút töltésének készítésekor, a plébánia földjén kiasott sírok egyikében talált bögre, 1886-ig békésen megférnek egymás mellett a leltárban s minden valószínűség szerint, a régi épület e célra szolgáló szekrényeiben is, Kiss Gusztáv gondozásában.

1886-ban kapta az első helyiséget az önállóvá lett gyűjtemény, amely ugyanakkor Oláh Imre és Varga Antal tanárok vezetése alá került. Az ő vezetésük alatt, a presbitérium és a város támogatása mellett, történt az új berendezés a régi épület egy másik helyiségében 1889-ben.

A gyűjtemény lelkes támogatója volt Szeremlei Samu, aki kieszközölte, hogy a város 1892-től évi 200 forintot adott, a város határában történő ásatások költségeire. Ezzel a gyűjtemény helytörténeti jellege biztosítva lett volna, ha az ásatási anyagon kívül mást nem gyűjt s idegen ajándékozások — melyek között Matók Béla által ajándékozott brigiói leletek a legjelentősebbek — útjában nem állanak e legtermészetesebb és egyedül jogosult fejlődési iránynak. 1892-től 1897-ig Farkas Sándor, Tergina Gyula, Varga Antal és Oláh Imre 69 helyen ásatott és 10 középkori templomot tárt fel. Ezekkel az ásatásokkal a gyűjtemény anyaga annyira

² Futó Mihály: A hódmezővásárhelyi államilag segélyezett ev. ref. főgimnázium története. Hódmezővásárhely, 1896. Ebben: Oláh Imre és Varga Antal: Érem- és régiségyűjtemény. 392—405. l.

szaporodott, hogy az új épületben, külön helyiségének bebútorzása után, a nyilvánosság számára is megnyitották.

1900-ban Nagy Géza leltározta a régiségtár anyagát, amely nem sokkal utóbb Bodnár Bertalan vezetése alá került, aki nyugalomba vonulásáig gyarapította annak anyagát.

1934-ben új helyiséget kapott a gyűjtemény, amelynek átdolgozását és új felállítását, elsősorban az iskolai célok szemelőtt tartásával, a jelen évben végezte el az intézet, a vezető Csatáry Endre és az igazgatóság megértő támogatásával. A régiség-gyűjtemény anyaga 2445 leltári számmal foglal magában s korok szerint elkülönítve van rendezve. Leírását, korok szerint, ez alkalommal közöljük.

I. Őskori emlékek.

A *Kőrös-kultúrának* anyaga sokkal gyengébben van képviselve a gyűjteményben, mint azt, a város határában lévő, újabban feltárt telepek³ ismeretében hinni lehetne. Néhány díszített és átfúrt edénytöredék, különböző alakú nehezék és kőbalta és egy lábasedény tartozik ehhez az anyaghoz.

A díszített töredékek közt egy van csupán (414a.), amelyen kiemelkedő kettős bütyök van (D. VIII.: XIV. 8.; XI.: XIV. 4.), mintahogy az

³ A fentebb hivatkozott két munkán kívül, a régiségtár anyagát, illetőleg annak egyes darabjait és ásatási eredményeit a következő közleményekben találhatja az érdeklődő:

Szeremlei Samu: Hód-Mező-Vásárhely története. 1901. I—II. kt. különböző fejezeteiben, sajnos, legtöbbször igen rossz képekkel.

Kárász Leó: A tarjánvégi sírmező Hódmező-Vásárhelyen. A. É. 1894. 206—210. l. képekkel.

Varga Antal: A hódmezővásárhelyi ásatásokról. A. É. 1894. 135—140. l. képekkel.

Wosinsky Mór: Praehistorikus talpcsöves edények. A. É. 1891. 213. l. — Az őskor mészbetétes agyagművészete. VI. t. és 51., 65. l.

Hampel József: A régibb középkor emlékei Magyarhonban. II. kt. 468—471. l., képekkel. — A bronzkor emlékei Magyarhonban. I. kt. LXXVIII. t. 4. — Catalogue de l'exposition préhistorique. 1876. 151. l. —

Alföldi András: Leletek a hun korszakból és ethnikai szétválasztásuk. Archaeologia Hungarica IX. kt. XXVII. t. 5.

Párducz Mihály: A nagy magyar Alföld római kori leletei. Dolgozatok, VII. kt. 92. l.

Zalotay Elemér: Csongrád vármegye őskori települése. Dolgozatok, VIII. 63—64., 77—78., 87—88., 97. l.

Török Gyula: A kiszombori germán temető helye népvándorláskori emlékeink között. Dolgozatok, XII. 136., 148. l.

C. I. L. III. 3.: 10976—10978., 10982., 10987., 10989., 10990., 11000., 11017., 11019., 11048., 11063., 11072.

Fröhlich Róbert: Római feliratok alsó- és felső Pannoniából. A. É. 1891. 224—238. l.

⁴ E telepekről lásd: Dolgozatok, VIII. kt. 1—48. l., I—XLI. tábla; IX—X. kt. 54—73. l., XI—XIII. tábla; XI. kt. 97—125. l., XIII—XXI. tábla. A zárjelben a D. betű mindig a Dolgozatok kötetét jelzi.

egy körömmel díszített típust is csak egy darab képviseli (414a.). A két körömmel díszítettek közt van ritkább (874.) és sűrűbb (875.) mintájú. Az előbbinek az alakja tálra (valószínűleg lábas-tálra: D. XI.: XIV. 2.) mutat s az ismert bütyök fogantyú helye is megvan rajta. Az utóbbi nagyobb edény töredéke lehet, enyhe bevágású, hármassosztású bütyökkel (D. VIII.: XIV. 9.). Van még egy nagyobb töredék (999.), kettős körömdíszítéssel, hármassosztású szabálytalan, de erősen kiemelkedő bütyökkel. Egyik tál szájtöredéke (389.), a szabálytalanul húzott vonalakat szegélyező kettős körömdísznek (D. VIII.: XIII. 16.) igen szép példája.

Az átfúrt töredék (389.), gyengén profilált fenekű, kisebbmretű edényből való (D. VIII.: XXVIII. 6.; XI.: XV. 1.). A fenék fölötti, egymással elhelyezkedő, kettős átfúrás rendeltetése nem állapítható meg a töredékből. A többi töredék közül csupán egy égett sártapasz töredék érdemel említést (389.), amely kétségtelenül telepről tanúskodik.

A nehezekek közt van két átfúratlan (383—384.). Átfúratlan formákat ismerünk ugyan telepeinkről (D. VIII.: XXXII. 8. és XXXVI. 100b.), de ezeken a felkötés céljára bevágások vannak. Ezek a példányok erősen ripacsosak, benyomottak, de felkötni csak hálóbatéve lehetett őket. A többi (egyiknek képét lásd Szeremlei I. kt. 201. l. 13. sz. 5. kép.) az ismert paradicsomformákhoz hasonló (2403., D. VIII.: X. 21.; 2402. és 873., D. VIII.: X. 29.; 872., D. VIII.: X. 29; 78—79., D. VIII.: XXXVI. 98.). Van egy hengeres alak is (80., D. VIII.: X. 1.).

A lábasedény (436.) négy lábú, alsó részén öblös, felől nyakszerűen összehúzott. (Hasonlít a D. XI.: XIII. 41.-hez.) Magassága 12, szája 15, öblösödése 19 cm.

A kőbalták közt két típus van. Az egyik határozottan kaptafa- (1—2., D. XI.: XVIII. 39.), a másik trapéz-alakú. Az utóbbiak közül kettő csaknem egyenes (3—4., D. VIII.: XXVI. 20.), kettő pedig kissé ívelt-oldalú (2369., D. VIII.: XXVI. 1—5., D. VIII.: XXVI. 7.).

Az 1. lelőhelye a Hámszárító, a 78—80., 383—384., a hódmezővásárhelyi Tiszapart jelzéssel van leltározva. Nem kétséges, hogy ezek is a Hámszárító⁵ melletti telepről származnak; a 2., 2402—2403., a város határából ismeretlen helyről; a 3. és 5., bizonytalan lelőhelyről, de kétségtelenül a város határából való; a 4., az „iskola udvarában, találtatott“; a 2369., a Mártély melletti Korhányból; a 389., Muzsik István fecskési földjéről; a 414a., Szabó Pál kopáncsi tanyájából, ásatásból; a 872—875. és 999., ugyancsak Kopáncsról, Técsy József tanyájából való. E három utolsó lelőhelyen 1894. VIII. 23-án, X. 20-án, illetőleg 1895. VIII. 25—26-án ásatás is volt.

Ezzel az anyaggal együtt e kultúra következő lelőhelyeit ismerjük a város határából: Bodzéspart, Fecskés: Muzsik-tanya; Gorzsa: Pócsytanya és Vermeshalom; Hámszárító; Kopáncs: Kovács-, Técsy-, Szabó-, Zsoldos-tanya; Mártély: Korhány és Maczelka-tanya; Kotacpart: Vata-tanya.

⁵ Lásd Dolgozatok, XI. kt. 238. l.

A *tiszai-kultúra* I. periodusából két nagy lelőhelyünk van a város határában, és pedig: a Kökénydomb és a Kiss-tanya;^o mindkettő Kopán-csón, egymástól alig fél km távolságra. Ezekhez a lelőhelyekhez csatlakozik a gyűjtemény anyagából Tarjánvég, Fecskés, az apró kovapengék révén Aranyág, egy csiszolókö révén Nagyfa. Jellegzetes, díszített cserepek vannak a gyűjteményben a lelőhely megjelölése nélkül is. Nem kétséges, hogy ezek is a város határából valók, még pedig valószínűleg Kökénydombról, esetleg Tarjánvégről.

A fecskési leletek közt (389., 390., 449.) egyetlen ép darab sincs. Még az edényformákra következtetni is nehéz. Három forma azonban nem kétséges. És pedig a tál (D. VI.: XIII. és XIV. tábla), a szűrő (U. o.: XVII. 4—5., 7—12., 14—17.) és a serleg- vagy poháralakú jellegzetes forma (U. o.: XX. 13—17., XXX. 1—2., 4—5.). Ez utóbbit csupán a nagyon jellemző díszítésminták töredékeiből lehet megállapítani.

A szalagfülek között a legdurvábbakon kívül (U. o. I. 21.), két gondosabban kidolgozott darab is van (hasonlít a D. VI.: XII. 3.-ra.). Az előbbiek — a töredékek formájából ítélve — a fenékkal és szájjal párhuzamosan állottak; az utóbbiak a peremből indulnak ki. A bütyökfülek közt vannak, szabályosan kiemelkedő kerek fülek (U. o. VIII. 11., 13. stb.), szabálytalan bütykök (U. o. VIII. 7.), osztatlan lapos fülek különböző méretekben (U. o. VIII. 12. stb.), két osztásúak (U. o. IX. 11.) és háromosztású is (U. o. IX. 3.). A díszített töredékek olyan kisméretűek, hogy a mintákat nem lehet kivenni rajtuk. Látszólag a szokott mintáktól nem különbözhetnek. Egy van csupán, amely sűrű, vékony vonalakkal álló hálózattal tűnik ki (U. o. XI.: IV. 24.), amelyik, valószínűleg az egyetlen félig átfűrt kúppal együtt már az aeneolitikumot képviseli ezen a máig is feltáratlan telepen.

Meg kell jegyeznünk, hogy a leltárban csak a 389. szám alatt felvett, vegyeskorú cserépanyag van fecskési leletként leltározva; de mivel a lelőhely nélkül leltározott 390. és 449. számú cserepek, között találtunk olyanokat, amelyek az előbbivel ugyanazon edényből valók, joggal tekinthetjük valamennyit a telep anyagának. (Szeremlei ezt az anyagot egyáltalán nem említi. II. 334. l.)

A Tarjánvég neolitikus telepének leltározott anyaga (211—267.) sokkal nagyobb változatosságot mutat. Ezt az anyagot Farkas Sándor gyűjtötte a „barbárkori telep környékéről.“ Szeremlei is talált ezen a helyen, 1872-ben egy csiszolt kődarabot (Sz. II. 429. l.), de a Farkas-féle leletekről nem emlékezik meg. Közül ugyan innen származó kőkori leleteket ábrázoló képet (II. 434. l.), de ezeknek nagyobb része a fecskési leletekből való, más részének lelőhelyét viszont a leltár sem ismeri.

Az anyagban néhány tál töredék is van, osztatlan és háromosztású bütyökfüllel (D. VI.: XIII. 5., 10. stb.). Ezekon kívül még négy töredékből lehet az eredeti formára következtetni. Ezek közül két erősen csúcsosfüles darab hajlása, öblös, magasnyakú formát sejtet (D. IX—X.: V. 2.,

^oLásd Dolgozatok VI. kt. 1—60. l., I—XL. tábla. — U. ott IX—X. kt. 30—40. l., I—IX. tábla.

4., 6.), a másik kettő is nyakas, öblös alsórészű edényre enged következtetni, de más arányokkal (U. o.: IV. 22.).

Mindkettőnek szegletes füle van (U. o. VI.: XII. 4. ill. 9.). A szalagfülek közt ezeken kívül is több típus van képviselve (U. o.: XI. 3., 5., 11., XII. 7., 18.). Megvan az osztott bütyökfülekre emlékeztető erős szalagfül is (U. o.: X. 8.). A bütyökfülek közt van osztatlan, két-, három-, négy- és ötosztású (U. o. IX.). Irányításuk nagyon változatos. Hol egyenesen, hol felfelé néznek, majd egészen laposak, majd erősen hegyesednek. Méretük és nagyságuk rendkívül változatos.

Elképzelhetetlennek tartjuk, hogy ilyen nagy anyagban díszített darabok ne fordultak volna elő s éppen ezért nem hisszük, hogy tévednénk, amikor a már említett, lelőhely nélkül leltározott daraboknak (101—179.) legalább egy részét, erről a telepről származónak tartjuk, ha más részüket, egy szabályos „agyagbunkóval” együtt (81.), kökénydombinak tekinthetjük is. Ez a bunkó (képét közli Sz. I. kt. 201. l. 13. sz. 4.) nem más, mint egy lekerekítettvégű hengeres nehezék, amilyen már előfordult a telepen (D. VI.: VI. 13., 15.). Ugyane telepek valamelyikéről való a lelőhely nélkül leltározott szűrőtöredék (96. D. VI.: XVII. 9., 10., 12.), hálónéhezék (113., D. VI.: VI. 8.) is. (Képét lásd Sz. I., kt. 203. l. 15. sz. 2.)

A lelőhely nélkül leltározott darabok közt (101—195.) csaknem mindazok a díszítési elemek előfordulnak, amelyeket a Kökénydombról ismerünk (D. VI.: XXIII—XXVI. tábla), azokkal az átfürt, bütyökszerű szívkákkal együtt, amelyek ott is erősen képviselve vannak (U. o.: XXVII. 24—28.).

Az eszközöket két baltatöredék (22., 102.) képviseli ebben az anyagban, de van több kovapenge (18., 20., 23—50., 2375.) és egy megmunkált agancs (19.) is. Nagyfából származik egy zúzókö (15.). Aranyágból 10 kovapenge (2414.).

Nem lehet meglepő, hogy a *badeni-kultúra* emlékei is képviselve vannak a gyűjteményben, mert eddigi ásatásaink során két helyen is előfordultak.⁷ Az eddig ismert bodzásparti és paléi lelőhelyhez járul most a Szőlő-halom (423.) és a gorzsai Köves-halom (392.) egy-egy szórványos darabja és négy (180—183.) ismeretlen helyről, de bizonyára a város határából származó darab. (Az első kivételével valamennyinek képét közli Wosinsky Mór: Az őskor mészbetétes díszítésű agyagművessége c. munkájában. 51. és 65. l. VI. tábla.). Már a Wosinsky által közölt darabok is mutatják azt a díszítési eljárást, amely ezt, a nálunk még eddig alaposan ki nem kutatott, kultúrát jellemzi. Csak látszólag van itt zsinegdíszítésről szó, valójában, határozott vonalak mentén egymasmellé sorakozó, sűrűn egymasmellett álló, apró, benyomott lyukak ezek, amelyek különösen ott érvényesülnek, ahol e vonalak végén, vagy azok szegélyezéseként kettésével, hármasával, esetleg önállóan jelennek meg. Még jobban látható ez a Wosinsky által nem közölt darabon, amelynek magas, széles fülképzése éppen úgy kétségtelenné teszi e kultúrába tartozását, mint a kö-

⁷ Lásd Dolgozatok, XI. kt. 126—135. l., XXIII—XXV. tábla.

zölt darabok szabadon maradó, vagy csak éppen peremük alatt körbefutóan díszített szájrészei.

Bár már egyszer említettük,⁸ itt is rá kell mutatnunk arra a hasonlatosságra, amely az erdélyi anyag egyes darabjaival⁹ kétségtelenül megállapítható, nemcsak a vonalvezetés, de főleg a fülképzés terén.

Egy nyéllyukas balta éltöredéke (2383.) és egy nagyobb méretűnek fokrésze (2387.), már a fémformák felé mutat. Az előbbi a polgári fiúiskola udvaráról, a másik Kishomokról került a gyűjteménybe.

Az *aeneolitikumot* az az átfúrt csőtalp (375.) képviseli csupán, amelyet 1864-ben, vasútalapozási munkálatok alkalmával találtak, a katolikus plébánia földjén. Ezzel együtt több, máskorú edény is került a gyűjteménybe, a feltár feljegyzése szerint sírokból. Hogy ez is sírban volt-e, nem tudjuk, de ismerve a területünkön lévő, e korbelti temetőket,¹⁰ éppen annyira lehetségesnek tartjuk, mint esetleges telepről való származását. Ez a darab már régen ismerős az irodalomban. Legelőször Hampel közölte, mint bronzkori emléket (Bronzkor. I. LXXVIII. 4.). Szeremlei (I. kt. 215. l. 59. sz.) fordított képét közölte. Technika tekintetében azonos ezzel egy magas, enyhén peremes, füles pohár (377.) és egy peremes, vállain kicsi fülekkel felszerelt edény (379.), amelyek ugyaninnen kerültek a gyűjteménybe, de alakjuk nem elég koruk meghatározására.

Korarezkori jellegzetes edényeink közül csak a legdurvább kidolgozású, bütykös forma van meg (404.), ismeretlen, de bizonyára határbeli lelőhelyről. Eddig ismert két rézkori temetőnk¹¹ mellett valóban nem jelent újat. (Típusa D. IX—X.: XVII. 11.). Ezenkívül egy 12 cm hosszú rézkés (2429.) és egy laposvéső (2361.) képviseli a kor elejét. Az előbbi ismeretlen helyről való, az utóbbit Kishomokon, Szilágyi Kálmán szőlőjében találták. A rézkés nem a pusztaitvánházi formák közül való. Hasonlót őriz a Városi Múzeum a kopáncsi Kiss-tanyából (D. IX—X.: 33. l., de ez 8 cm hosszú.). A lapos véső a Pulszky-féle, hosszas-négyszögű, vékony, laposvésők csoportjába tartozik. Éle kétoldalt kiáll. Kidolgozása igen finom. Hossza 15·5, szélessége 5·5—6·3 cm. Egyike a legnagyobb ismert példányoknak.

A *későrézkort* egy ellentéttelű csákány (6.) képviseli, amely Kopáncson, valószínűleg a Técsy-tanyában került elő. Erősen kopott példány, amely eredetileg sem tartozott a legnagyobbak közé. Jelenlegi hossza 18·5 cm. Nyéllyuka, alul tokszerűen kiugrik. (A Szeremleinnél közölt kép: I. kt. 209. l. 16. sz. 2., rossz.). Van egy töredék is (14.), amelyről csak annyit lehet megállapítani, hogy nyéllyukas volt, de formája felismerhetetlen. Ez a darab a Nagyfából került a gyűjteménybe, ahol a Városi Múzeum egyik talpcsöves edényének tanúsága szerint az aeneolitikum is képviselve van. (Szeremlei jó képét közli: U. o. 3.), Itt említjük

⁸ A hódmezővásárhelyi városi múzeum régészeti osztályának öt első éve. 11. l.

⁹ Schrollner: Die Stein- und Kupferzeit Siebenbürgens. 26. és 30. tábla.

¹⁰ Dolgozatok, IX—X. 68—73., XVII. tábla. XI. kt. 99—102., XXII. 1—13. XI. kt. 85. l. X. 30—32., 34—35., XI. 4., 14.

¹¹ U. ott, IX—X. kt. 57—58. l. XV—XVI. tábla és XI. kt. 85—87. l. 5. kép.

meg azt a baltát is (10.), amelyhez hasonló formákat a Pulszky-féle rézfejszék csoportjában találjuk meg. (A Szeremleinél közölt kép: 212. l., 17. sz. 1., csak nagy vonásokban egyezik a tárggyal.) A város határában találták az alföldi vasút építése alkalmával. Hossza 13 cm.

A bronzkort, a területről származó bronzanyagon kívül három, a határból származó edény, egy makói edény, öt töredék és 30 dunántúli edény képviseli, az ideszámítható, nagybogsányi csonteszközökön, megmunkált szarvasagancsokon (51–77.) és a lentebb ismertetendő kevés bronzanyagon kívül.

A határbeliek közül az egyiknek (2400.) lelőhelye ismeretlen, a másik (925.), a leltár szerint — bár az ásatási jelentésben nincs szó róla, állítólag a hatablakai kápolna alapjaiból került ki. Ez a megállapítás azonban, mint látni fogjuk, téves, mert az edény dunántúli eredetű. Az előbbi, jóllehet törött forma, a korai bronzkornak tipikus képviselője (D. VII.: II. 7a.). Ha méreteiben különbözik is, de ugyanezt a típust képviseli a makói (95.) töröttfülű edény is. (A Szeremleinél közölt rajz: I. 204. 15. sz. 4., rossz.) Ugyancsak ebből a korból való az az edényke is (399.), amelynek nagyobb méretű formái, annyira jellemzőek e kor sírjaira (D. VII.: VI. 22f.).

A harmadik periódusra való datálást kívánja egy edény-nyak (414–415.), amelynek kihajló, sőt részben már lefelé is visszahajló szájpereme, tölcséres képzése, azokra a pécskai edényekre emlékeztet, amelyek Childe szerint, a Reinecke-féle kronológia C. szakaszának megfelelő rétegből kerültek elő (D. I.: 1912. 52. kép.). A vele együtt előkerült, díszített (423.) töredékek is megengedik ezt a beosztást, bár korábban is előfordulnak. Ezt a megállapítást viszont azok a táltöredékek (414.) támogatják, amelyek az A. és B. periódus nagy temetőiben otthonosak (D. VII.: V–VI. t. 22. típus.) Ezek a töredékek állítólag a Szőlő-halomból valók.

Szeremlei, sokszor hivatkozott könyvében (I. 198. l. 10. sz. 1–3., 200. l. 12. sz. 3., 202. l. 14. sz. 29–30., 203. l. 15. sz. 1.) több gyengén sikerült képet közöl, amelyek a határ őskori agyagművességének néhány darabját szemléltetik. Azonnal észrevehető, hogy ezek a formák, nem lehetnek otthonosak a város határában, még akkor sem, ha a hibás leltározás ezt is mondja. Ezek a darabok az ószőnyi római emlékekkel együtt kerültek a gyűjteménybe,¹² de egy részük hovatarozása idők folytán feledésbe ment és így félreértésekre adott alkalmat. (A félreértett darabok leltári száma: 82., 93., 98–100., 393. és 427. A többi határozottan vagy ószőnyinek, még hozzá rómainak, vagy állítólag ószőnyinek van leltározva. Ezek leltári száma: 87–90., 92., 97., 372., 373., 445., 448. (3), 2007., 2010., 2011., 2015., 2017., 2020., 2059.). Néhány darab lelőhelyének pontos megjelölése a továbbiakat illetően is útbaigazít. Bizonyára valamennyi Ószőnyről származik.

Ezeket az edényeket, a legjellemzőbb darabok, a bronzkor II. periódusára datálják. Közülük három fedő (98–100.) azokkal a Tolna megyei darabokkal tart rokonságot, amelyeket Tompa Ferenc (Pannonia, 1935.

¹² Matók Béla ajándéka 1884/85. tanévben.

IV. t. 12—13.) a Dunántúlról, Visegrádi János (M. K. Ért. V. kt. V. 1—3., 6—7.) a magyaradi őstelepről közöl. Az egyik példány csúcsos (99.), a másik kettő lapított és pontokkal díszített. Valamennyi füles és mészbetétes.

Három edény (93., 97., 373.) ahhoz a formakörhöz tartozik, amelyeket Marosi Arnold Pákozdvárról (A. É. 1930. 71. kép. 4.), Tompa pedig Solymárról (Pannonia, 1935. IV. t. 6.) közöl. E példányok azonban nincsenek díszítve és nincs ansa lunata-szerű fülük sem. Az egyiknek hiányzik a füle (373.), a másiké (93.) a peremből, a harmadiké (97.) alig észrevehetően a perem alól indul, de nem annyira, mint a Wosinsky által Lengyelről (Tolna megye, LXXXVII. 5.) bemutatott példány, amely egyébként is laposabb fenekű.

Egy másik edény (448.) az egyik pákozdvári darabhoz hasonló (A. É. 1930. 72. kép. 1.), de nincs díszítve. Egy kis edényünk (87.) tökéletesen azonos egy kölesdi (Wosinsky, Tolna megye, CVIII. 9.) edénnyel. Még alsórészének díszítése is egyezik; felsőrészén azonban három vonal fut, pontok pedig nincsenek rajta. Ez is mészbetétes volt. Ugyancsak kölesdi analógiákra (U. ott, CVIII. 1. és 3.) vezethető vissza az a két darab (88., 90.), amelynek csak dúsan díszített, mészbetétes alsórésze van meg. Benyomott fenekeik pont-díszítése, a benyomott tetejű fedőkhöz korban is kapcsolja őket.

Pákozdvári formát (A. É. 1930. 74. 6., ill. Pannonia IV. 4.) mutat egy kisméretű (89.), illetőleg egy nagyobb méretű edény (92.) és egy ilyennek töredéke (393.). Az előbbi csaknem tökéletes analógia, míg az utóbbi arányaiban eltér. Ebbe a formakörbe tartozik egy fületlen edény is (2017.), amelynek alsórésze, kiugró perem-bütykökkel, teljesen egyezik a másik edény képzésével, de lefelé haladó, szabálytalan egyenes vonalakkal van díszítve; felsőrésze azonban alig észrevehetően tölcésesedik.

Egy nagyobb edényünk (2059.), amelynek négy picit füle fölött körbefutó, kiemelkedő vonal van, egy bakonyromándi (A. É. XXI. 59. 1. 2.) edény alakjához hasonló. Az ugyan valószínűleg kisebb és mészbetétes, de arányaiban csaknem tökéletes analógiát nyújt.

Három edényünk alakja (372., 445., 448.) nagyjából egy veszprémi (Hampel i. m. CLXXXIX. 1.) edényre emlékeztet. Egyik sem tökéletesen azonos vele, de mindegyiknek kissé húzott szája van. Az egyik (372.), már alacsony formája miatt is más alakot mutat. E példány szája van a leg-erősebben behúzva. Szabálytalan vonalak díszítik. A másiknak (448.) szája alatt négy lapos, de éles bütyök van, míg a harmadikat (445.) a száj alatt elhelyezett, körbefutó zeg-zug vonal díszíti. Ennek van egy kis kihajló pereme, amelyről kis kiemelkedés ugrik ki. Valamennyi feltűnően durva izapolású; az első és utolsó agyagába igen durvaszemű kavics van keverve.

Két edényünk (448., 2010.) formája egyik pákozdvári (A. É. 1930. 73. 5.) edényre emlékeztet, de mindkettő fületlen s arányai is mások. Az utolsónak kihajló száját megközelítően függőleges bevágások tagolják. A másiknak szintén kihajló szája van, amely a kihajlás irányában négy erős csúcsban ugrik ki. Ez a szájképzés két kisebb (2007., 2011.) és egy na-

gyobb (427.) tálon is megvan. A két előbbinek a méretei eltérnek ugyan egymástól, de felépítésük azonos. A fordított csonkakúpos alsórész, gömbölyűen megy át az összehúzott szájrészbe. Maga a száj nem hajlik ki, de három helyen csúcsosan kiugrik, míg a negyedik helyen a kihajlás a kisméretű fülbe megy át. A nagy tál felépítése is ilyen, de csak két csúcs van rajta s ezek között két, szembenálló fül.

Egy másik tálról (2020.) hiányoznak a csúcsok, de a perem sokkal jobban behajlik s a fülek az egész behajlást átölelik. Egy kisebb tál (82.) fülképzése hasonló. Ennek a pereme nem hajlik vissza s négy helyen két-két kicsúcsosodás van rajta. Ezek közül kettő-kettő a két fület veszi körül, a másik kettő is szimmetrikusan helyezkedik el. (Rosszul sikerült képét, mint a vásárhelyi határban talált darabét közli Sz. I. kt. 200. l. 12. sz. 3.)

Igen finom kidolgozású az a csésze (2015.), amelynek széles, de rövid tölcséres szája, kívül és belül csonkakúpos válla, fordított csonkakúpos alsórésze egyaránt gazdagon van díszítve, mészbetétes mintákkal. Különösen gazdag a váll díszítése. A szájerem vonalakkal van tarkítva. Izléses kivitele valamennyi edényünk közt első helyre teszi. Díszítése a szeremlei leletekéhez hasonló (Wosinsky: Az őskor mészbetétes agyagművészete, LXIX. t.).

Egyik edényünk (2424.) széles, magas tölcsérével, hirtelen összeszűkülő nyakával, abba a formakörbe tartozik, amelyet Hampel Zsitvatőről (i. m. I. LXXIX. 2—4.), Visegrádi Magyaradról (M. K. Ért. V. kt. IV. 6.) közöl. Az arányok természetesen mások s a mi példányunkon semmi dísz sincs. A magyaradi edény fülképzését nem ismerjük, a zsitvatői darabok más képzésűek, mint a mienk, amely — mint a pákozdvári (A. É. 1930. 71. 4.) — az edény peremének kivágásával alkot ansa lunata-szerű fület. A mi példányunknál ez a kivágás feltűnően mély. (Sz. az I. kt. 202. l. 14. sz. 29. képen adja az edény gyengén sikerült képét, mint határbeli leletét.)

Ez az edény és a fedők is valószínűsítik, hogy az a két hatágú idom (83., 84.), amely területünk minden eddig ismert kultúrájában idegen, ugyancsak ebbe a csoportba tartozik. Bizonyítja ezt, az a hasonló, bár átfúrt darab, amelyet Magyaradon találtak (M. K. Ért. V. kt. VII. 1.). Ugyanide tartozik az a két agyagkanál is, amelyeket Szeremlei szintén határbeli leletekként közöl (201. l. 13. sz. 1—2.), de a csoportba tartozásukat úgy a magyaradi (VII. 7—8.), mint a lengyeli leletek (Wosinsky XCII. 4—5.) is valószínűsítik. Ezeket a formákat területünkön szintén nem ismerjük.

Itt kell visszatérnünk az állítólagos hatablaki leletre is (925.). A leltár megjegyzése is kétséggé teszi, de még inkább az edényben mindmáig megmaradt s a leltárban is hivatkozott cédula. Nem is egy feljegyzés van az edényben s ezek egymásnak ellentmondanak. Így valószínűleg egyik sem hiteles. Eldönti a kérdést egy másik edény (371.), amelynek formája, de méginkább elnyúló, éles bűtykei, tőkéletesen erre az edényre emlékeztetnek s őszönyi eredete nem kétséges.

Őszönyi eredetű az a nagyméretű urna is (2423.), amelynek nyaka hiányzik ugyan, de díszítése is abba a csoportba utalja, amelyet egyebek

közt Esztergom-vidékéről közöl Hampel (i. m. CXCI.). Ennek korát, a vele együtt előkerült leletek a többi edényével egy időre datálják. Ide tartoznak azok a bronz csüngődíszek is (1808—9., 1816—17., 1825—27.), amelyek időben is egyeznek az ószőnyi edényekkel. (H. CCXXII.)

A bronzkor fémanyagát csak néhány darab képviseli a gyűjteményben. A gorzsai Kettős-halomból való egy korongos bronztű feje (484.). 27 mm átmérőjű korongján, bár eléggé kopott, a farkasfog-minta jól ki-vehető. Éppen ott tört le, ahol a szára át volt fúrva. Az átfúrás és díszítés a II. periódusra datálják. Legközelebbi rokonságot tart a szeged—röszkei lelet (Hampel: i. m. CLXXXV. 16.) és a szobi (CCXXV. 6., 7.) lelet tujével.

Az ú. n. Kistóaljáról, Kolokán Józsefné tanyájáról, származik az a nyélcsöves, korongos csákány, amelynek teljes hossza 18 cm. (Képét közli Sz. I. kt. 212. l. 17. sz. 2. kép.). Nyélcsöve mindkét végén peremes; hossza 3.5, átmérője 2.4 cm. A korong átmérője 4.3 cm. Közepén csúcsosan kiugrik. A nyélhüvely közepe tájára, mindkét oldalon szegletesen fut fel a keskenyedő él. A hüvely és a korong közti rész szabálytalan hatszögű. Arányos tagoltságán kívül, semmi dísz nincs rajta. Tökéletes analógiája nincs, de abba a formakörbe tartozik, amelyet a pusztaszentkirályi (LXXXI. 4.), gaurai (LXXXII., LXXXIII.), mezőberényi (LXXXIV.), rákospalotai (LXXXVI.), felsőbaloghi (XCIV. 7.), tőkési (CXCIX. 4.), gypolyi (CCL. 1.) és rosenthali (CCLI.) leletek határoznak meg és így kora szintén a II. periódusra tehető. Legközelebb áll hozzá a tőkési példány.

A gyűjtemény őskori anyagának legszebb együttese az a lelet, amely 1907-ben került a gyűjteménybe. Az új leltárban nincs ugyan megemlítve, de a régi leltárból megállapítható az eredete. E szerint vétel útján került az iskola tulajdonába „Imre Károly kútvölgymelléki tanyatulajdonostól: egy szép bronzkard, két tokos véső, egyik füllel, a másik a nélkül, egy 15 cm hosszú, fenőkőhöz hasonló bronzdarab s két kisebb bronzdarab.“ A két utóbbi kivételével sikerült a kétségtelenül összetartozó darabokat megállapítani (XVIII. tábla 12—15.).

A kard (2416.) igen szép fenntartású, nyélnyúlványos példány. (XVIII. 12.) A nyélnyúlvány vége egyenesre van vágva, de a két széle erősen kihajlik. Pereme kiálló. A nyúlvány közepe erősen kidomborodik. Legnagyobb kidomborodása 32 mm. A fogantyú fából, vagy csontból készült része, hét szeggel volt megerősítve. Valamennyi megmaradt. Két végük lekalapálása akadályozta meg az elveszést. A szegek magasságából rekonstruálni lehet a nyél formáját. Ezek szerint a legvégén 20, közepén 23, a penge felé 25 mm vastag volt a fogantyú, egész hossza pedig 75 mm. A penge felé 55 mm-re kiszélesedő erősítő rész, 30 mm-rel hosszabbította meg a nyelet és mindkét oldalon 3—3 szeggel volt felerősítve. Ezek hiányoznak. A penge felé eső utolsó szeg előtt, a nyélnyúlvány 19 mm-re keskenyedett össze, az első szegnél viszont 14 mm volt. A penge teljes hossza 625 mm. Kezdeténél 40 mm hosszúságban, 29 mm széles bevágás van, recézett széllel. Utána 31 mm-re szélesedik ki s innen kezdve arányosan keskenyedve, erős hegyben végződik. A penge közepén 11.5 mm széles, erős domborodás fut végig, amely a penge vége felé teljesen ella-

posodik. A legnagyobb szélességtől a penge végéig, az éllel párhuzamosan, két vastagabb és 11 vékony párhuzamos vonal díszíti. Egyéb dísz azonban, nincs rajta.

A kard formakörét a hajdúböszörményi (Hampel, i. m. XX. 2.), zsujtai (CII.), komjáthnai (CLXVIII.), egereskei (CLXXI.), tuzséri és vajai (CXCVII.) leletek határozzák meg, amelyek közül, főleg a hajdúböszörményi leletegyüttes bronzedényei, a *hallstatti kor* A. periódusára utalnak. A forma messze elterjedéséről Sprockhoff tanulmányai tájékoztatnak bennünket.¹³

A két tokosvéső használatlan példány. Még az öntési varratok is megvannak rajtuk. Az egyik (2419.) füles példány. Hibás öntés. Az ú. n. magyar típusok közé tartozik. Hossza 11, élszélessége 4.8 cm. Két oldala kissé facettált; súlya 295 gr. A másik (2418.) fületlen. Nagyon hibás öntés. Hossza 13, élszélessége 3.5 cm. Súlya 425 gr. (XVIII. 13., 15.)

Az öntőlepeny (2417.) szegletes formájú, ami eléggé szokatlan jelenség. Hossza 15, szélessége 4.1×4.5, vastagsága 0.8 cm. Súlya 472 gr. (XVIII. 14.)

Környékünkön ez az egyetlen raktárlelet, de sajnos arról sem tudjuk, hogy eredetileg hány darabból állott.

Van a gyűjteményben egy másik kard is (370.). Batidán került elő, közelebbi lelőhely meghatározása nélkül. 1871-ben Elek István ajándékozta a gyűjteménynek. (Képét közli Sz. I. kt. 214. l. 19. sz. 1. kép.). A kard nyélnyúlványa és pengéje egyaránt különbözik a fennebb ismertetett kardétól. A nyélnyúlvány nem végződik el a kihajló véggel, hanem még egy 30 cm hosszú, vége felé keskenyedő nyelvben folytatódik. Ezzel a nyelvvel együtt a fogantyú és a penge felé hozzácsatlakozó erősítő rész teljes hossza 135 mm. A markolat az előbbinél laposabb lehetett. A fogantyú közepén négy, a megerősítő rész mindkét oldalán 2—2 szeggel volt a nyél rárögzítve. Valamennyi elveszett. Az erősítő rész szélessége 50, a markolaté 22, a kihajlás 32 mm. A nyélnyúlvány pereme erős, de nem hajlott rá a burkolatra. A kard teljes hossza 735 mm. Nádlevél alakú. Középe felé alig 2 mm-rel szélesebb, mint a tövénél. Erősen hegyesedik. Két széle ki van mélyítve, de se domborodás, se bekarcolt dísz nincs rajta.

Formakörét ennek is a hajdúböszörményi lelet adja meg, még pedig az a darab, amelyet — bár ugyanabból a leletből származik, később szerzett a Nemzeti Múzeum (Hampel, i. m. CLXVII. 1.), valamint a minden valószínűség szerint ugyaninnen származó, Graffenried-féle darab (U. ott, XX. 8.). Az utóbbi díszesebb. Korát a leletanyag a hallstatti A. periódusra datálja.¹⁴

Ugyanezt a datálást engedik meg a fülesvésők. Az egyik (11.) a hátrából, a másik (7.) ismeretlen lelőhelyről való. Az utóbbi síma peremű, facettált. Az előbbi díszített. Díszítése az egyik, Hampel által is közölt

¹³ Die germanischen Griffzungenschwerter. Berlin und Leipzig, 1931. 40—42. l.

¹⁴ Elterjedési körére lásd Sprockhoff i. m. 22. l.

(i. m. XIII. 4.) példányhoz hasonlít, de élei jobban kihajlanak. (Képiiket közli Sz. I. kt. 212. l. 17. sz., 3. ill. 213. l. 18. sz. 1.).

Mártélyról származik egy kard- (313.) és egy lándzsatöredék (314.), amelyek egy hosszúkás fenőkövel (315.) együtt kerültek a gyűjteménybe, Molnár Mór árvaszéki elnök ajándékeként. A két bronztárgy anyaga és fenntartása is közös eredetre vall. A kardpengének egy része van meg csupán, fogantyúja teljesen hiányzik, így formája nem állapítható meg. A lándzsa is erősen töredékes, de szárnyainak kiképzése és recézett díszítése arra a formakörre utal, amelyet egy felsőmagyarországi (U. o. XXVI. 3.), három zsuítai (CII. 5—7.), egy csabrendeki (CXXXII. 2.), több kemecsei (CXCVI. 3—4., CCXXXII. 19.), több aranyosi (CCXVII.) lelet képvisel és szintén a hallstatti kor elejére datálható.

A hallstatti anyagot egy jófenntartású, kisméretű nyílhegy (8.) és egy töröttnyelű, ívelt pengéjű kés (9.) egészíti ki. Az előbbi Ráróson, az utóbbi a Fürge-halomban került elő. Mindkettőnek képét közli Szeremlei (I. kt. 213. l. 18. sz. 3. és 2.). A nyíl hossza 3. szélessége 1.60 cm. Kétélű, Alakja egyik Koroncó-vidéki példányra emlékeztet, de a vége vágott (Hampel, XXVIII. 10.). A kés pengéjének hajlása egyik veleimi (CCXXXV.) darabra hasonlít, de erősítő léce nincs. Teljes hossza 17.5, amelyből a nyélre 6.8 cm esik. Törött vége lévén, nem lehet megállapítani, hogy vajjon karikában végződött-e?

Sok félreértésre adott alkalmat az a lelet (XV. tábla 13., 15.), amely 1892-ben, Szilágyi László ajándékeként került a gyűjteménybe, a leltár szerint a gorzsai Gatyás-ér melletti halomból, ahol 1.30 m mélységben lovassírt találtak. A 867—869. számok alatt leltározott tárgyak ennek a sírnak mellékletei voltak. A leltár szerint e lelet áll: egy agyagcsuporból, egy szokatlan nagyságú vas csikózablából, réz nyomokkal, és egy rézgömb feléből. Ez utóbbinál, a megjegyzés rovatba későbbi kézírással be van jegyezve, hogy a fentebbi 2. számról (zabláról) törött le. A régebbi leltárban erről a leletről egyáltalában nincs szó. Ezek a leletek a Nagy Géza-féle leltárban is, mint az akkori XLVI. tábla 1—3. sz. leletei vannak elkönyvelve. Ugyanezen a táblán volt még egy pár Árpád-kori hajgyűrű, bronzból (4—5., az új számozással 870—871.). Ezeket Nagy Géza, mint a fennebbi lelet tartozékát említi, de a későbbi kézírással történt bejegyzésből kitűnik, hogy ezek nem tartoznak a lelethez, hanem a Keleti Adolf tanyáján feltárt soros temető egyik sírjából, 1896. augusztus 17-én eszközölt ásatás alkalmával kerültek elő. Világos tehát, hogy a két leletnek egymáshoz semmi köze sincs, és, mint látni fogjuk, nem is lehet.

A leletet Szeremlei is említi, Gorzsáról szólván: „Más helyről, nevezetesen a Gatyás-ér melletti halomból került régiségtárunkba, Szilágyi László mérnök ajándékából egy mázatlan agyagcsupor; ismét más helyről, t. i. a Keleti Adolf tanyáján felfedezett soros sírokból, két darab Árpád-kori halantékgyűrű bronzból, amelyet Varga Antal tanár ásatott ki.“ Ugyanitt (I. kt. 348. l.) közli a soha meg nem tisztított edény és a két halantékgyűrű rajzát is. Az állítólagos zabláról és a fél rézgömből sem a szövegben nem emlékezik meg, sem képiüket nem közli.

A képek összekerültek egy lapon s a két lelet más korba tartozásáról Szeremlei sem szól. Szakember soha nem foglalkozott a lelettel a leltározás óta s így Nagy Géza téves megállapítását senki se helyesbítette.

Az edénnyel (XV. 13.) utóbb foglalkozott Höllrigl József: Árpád-kori keramikánk c. értekezésében (A. É. XLVI. kt. 85—86. l.). Nem Höllrigl az oka, hogy sem az edényt, sem a róla készült fényképet nem kapta meg s így megtévesztve a Szeremlei-féle kép által, a hajkarikára, mint az edénnyel együtt előkerült leletekre támaszkodva, az edény korát inkább a XII., mint a XIII. századra datálta s mint Németországban, a XII—XIII. században oly gyakori gömbformájú edények, hazánkból ismert egyetlen példányát mutatta be. E tévedés könnyen érthető, mert, mint maga írja, az edénynek csak egyharmad nagyságú rajzát ismerte (u. ott, 24. kép, amely a Szeremlei képe után készült).

Már a rézgömb is gyanút kelt, a zabla és a megtisztított edény még inkább. Ezeknek összetartozása még akkor sem volna kétséges, ha véletlenül nem egy táblán kezelték volna valamennyit. A rézgömb, egy hólyagos kar-, vagy nyakperec töredéke, a zabla: gömbösvégű lánc, vaskarpercekkal egyberozsdásodva, az edény pedig éppen nem domború fenekű, hanem kissé homorú, ha még nem is határozottan omphalosos.

A rézgömb, amely eredetileg valóban hozzá volt rozsdásodva a lánc-hoz, a kisebbméretűek közé tartozik s ez teszi valószínűvé, hogy talán nem is karperec, hanem inkább nyakperec darabja volt, mint a gyulavarsándi példány (M. K. Ért. IV. 50. l.), amivel más tekintetben is rokonságot mutat. Amaz, mint Domonkos János írja, „alkalmasint kettős volt“ és „a kettőt egy helyen vasból készült kapocs kötötte össze“. Ezzel magyarázza azt is, hogy a hozzátapadt föld, vasrozsdával van összefogva. Domonkosnak ez a megállapítása azonban téves. A vasrozsdá nem a vaskapocstól származik, hanem attól a vasborítástól, amely az egyes gömbök belsejében volt, mint azt a mi darabunknál is meg lehet állapítani. Ez a vékony vasréteg rozsdásodott el s a mi példányunknak is egész belsejét kitöltötte; a gyulavarsándi példánynál pedig az egész földtömeget összefogta. Ilyen hólyag-törmelék, a láncra több helyen is rározsdásodott, ami azt is mutatja, hogy a leletnek valószínűleg csak egy része került a gyűjteménybe. A többé-kevésbé épen maradt példány hossza 3,5, szélessége 2,7, magassága 2,5 cm.

A tévesen zablának nevezett darab (XV. 15.), három részből áll, de az egész egy tömegbe rozsdásodott össze. Alkotórészei: két 8 cm átmérőjű vaskarperec, 13 mm vastag huzalból és egy sodrott lánc, amelynek egyik vége gömbös. Az összehajtogatott lánc hossza kb. 50 cm.

Hasonló láncokat ismerünk Felsőzsukról (A. É. XXXII. 172. l.), ahol egyebek közt, hólyagos karperecek is voltak ugyanabban a sírban; András-hidáról (A. É. XXXI. 357., 359. l.), több sír anyagával együtt; Tornavár-aljáról (A. É. XXX. 139. l.), szintén több sírból és ugyancsak hólyagos karpereccel; Munkács környékéről (A. É. XXI. 208. és XXVI. 341. l.) egészen korai La Tène karddal, ahonnan a később említendő grafitos edény is előkerült; Kőszegről (A. É. XXIV. 345. l.), gyűjtélkes leletből,

ahol a lánc és több karperec éppentúgy egybe volt rozsdásodva, mint a mi példányunknál; Tevelről, Nagyszékelyről, Tengődről és Szekszárdról, sírokból (Wosinsky, Tolna megye: 545—546. l.) és Szőregről (D. V.: 104. l.) a 8. sírból, nem egészen ebben a formában, de igen gazdag más leletanyaggal, ami még jobban megerősíti azt a feltevésünket, hogy a gorzsai lelet nagy része elkallódott.

Az edény szürkészínű, de úgy kívül, mint belül, vékony, kékszűr-kére égett, finom iszapréteggel volt bevonva. Ennek a rétegnek nagyobb része lepattogzott. Szájpereme enyhén profilált. Kissé behúzott nyakán vékony kidudorodás fut körbe. Mintegy kétharmad magasságban öblösödik ki, de mindvégig megtartja ívelt formáját. Feneke gyengén profilált és homorú. Magassága 9·8, szája 10, öblösödése 11·2, feneke 5 cm.

A leletet úgy az edény formája, mint a lelet többi része a *La Tène* kor elejére datálja.

Van a gyűteményben egy kiegészített nagy edény (2253.) és egy másiknak szájtöredéke (449.), amelyek erősen különböznek vidékünk,¹⁵ eddig nem tulságosan gyakran jelentkező *La Tène* formáitól. Az előbbi a városi téglagyár területén, a másik Feckésen került elő. Mind a kettő feketeszínű és grafitos.

A nagy edénynek (XV. tábla 14.) hengeres pereme van, amely alatt hirtelen beugrik. E beugrás alatt, nagyon keskeny simán maradt rész után, függőlegesen barázdált s az egész edény felületére kiterjedő díszítés következik. A legnagyobb öblösödés közvetlenül a díszítés alatt van. Ez alatt, az oldalak nem íveltek, hanem fordított csonkakúpos formájúak. A fenék egészen lapított. Az edény már a földbekerülés előtt összetörhetett, de vaskapcsokkal összeállították. Ezeknek egy része, de legalább is nyomai megmaradtak. Ez az összeillesztés mód¹⁶ eddig csak a szarmata-jazig edényeknél volt ismeretes, de úgy látszik, már ezekre is *La Tène* örökségként szállott s napjainkig is megmaradt. Magassága 36, pereme 39, öblösödése 40, feneke 23 cm.

A töredéknek éppen a szájrésze van meg. Erősen visszahajló pereme van s közvetlen alatta körbefutó, párhuzamosan haladó bemélyedések és kiemelkedések tagolják. Függőlegesen bordázott része már hiányzik. Ezekhez az edényekhez hasonló töredéket ismerünk Munkács környékéről (A. É. XXI. 213. l.). Lehoczky Tivadar használatuknak, az ugyanott talált láncokkal kapcsolatban, érdekes magyarázatát adja (U. o. 200. l.).

Forma szerint is nagyon hasonlít edényünkre az az edény, amelyet Wosinsky Apáti-pusztáról (Tolna megye: CXLI. 3.) a *Mainzer Zeitschrift* (1928. 4. l. 4. kép) valószínűleg Nógrád megyéből, talán Kosdrol közöl. Az előbbi magában volt egy sírban, de a többi 46 sír leletanyaga olyan jellemző darabokat adott, hogy koruk meghatározása nem lehet kétséges, az utóbbiról semmit nem tudunk, de a vele együtt közölt képanyag (1., 2.) szintén jellegzetes darabokat mutat. A *La Tène* I. és II. periódusának

¹⁵ Dolgozatok, V. 90—91. és XI. 159—174. l.

¹⁶ U. ott, XII. 59—60. l. és XLI. t. 11.

idején került a föld alá.¹⁷ Korai eredete tehát bizonyos. Vidékünkön egyelőre egyedül áll.¹⁸

Két magasfülű, La Tène típusú edényünk (2398. és 2392.) ismeretlen lelőhelyről, de bizonyára a határból került a gyűjteménybe. Egy másik ugyanígy leltározott darab (381.) formájával hívja fel figyelmünket. Ha anyaga nem volna annyira jellemző, alig tudnánk beosztani. Erősen kiugró, szinte vállasodó alsórésze egészen erre a korra utal, de a perem alatt elhelyezett füle szokatlan. Ugyanílyen egy kisebbméretű edényünk, amely a római katolikus plébánia földjén került elő (376.).

A kishomoki Szőlő-halomból került elő egy kettős csonkakúpos, kissé kifeléhajló szájú edény (2244.), amely a szkíta formákra emlékeztet ugyan, de a Kovács Jenő tanyájában egyetlen sírral hitelesített, hasonló edények, ugyancsak a korai La Tène datálását engedik meg. Ez a saját-szerű forma ott gyakori.

A hivatkozott leletek magántulajdonban vannak, de a lelőhely hihe-tőleg mielőbb feltárható lesz.

Dr. Banner János.

II. *Provinciális római leletanyag.*

Lelőhely feltüntetése nélkül vannak az alábbi kerámiai emlékek leltározva. Valószínűleg Brigetióból valók: 1. Szemcsés iszapolású, jó égetésű, szürkészínű tál (239.). M.: 5·5; Sz.: 12·5; F.: 7·5 cm. — 2. Szemcsés iszapolású edényperem (393.). — 3. Szemcsés iszapolású, világos-szürke színű és jó égetésű talpas pohár töredéke (398.). Jelenlegi magassága 7, talpátmérője 6·8 cm. — 4. Finoman iszapolt és égetett, sárgászínű tál, csillogó mázzal van bevonva (428.). — M.: 8·2; Sz.: 21·5; F.: 8·5 cm. A La Tèneben otthonos forma, de az edény technikája is ugyanide utal. Valószínűleg Brigetio környéki La Tène lelőhelyről való. — 5. Szemcsés iszapolású, jól égetett, kékesszürke színű, kis füles bögre (437.). Sz.: 8·8; F.: 4·6 cm. — 6. Szemcsésen iszapolt, elég jól égetett, szürkés-fekete színű fülesbögre (447.). M.: 10·5; Sz.: 9·2; F.: 6·5 cm. — 7. Egyfülű kis korsó; töredékes. Kissé szemcsésen iszapolt, jól égetett, szürkészínű agyagból (1211.). A korsó nyakán függőlegesen haladó besímitott vonaldísz van. — 8. Egyfülű korsó töredéke. Szürkészínű, jól iszapolt és égetett (1212.). A kihasasodás alatt, több egymással párhuzamos bekarcolt vonal fut körbe. — 9. Kétfülű korsó szája. Jól iszapolt és égetett, téglavörös színű (1216.). Zöldes-sárga mázzal van bevonva. — 10. Szemcsésen iszapolt, közepesen égetett, kékes-szürke színű agyagedény (az

¹⁷ Lásd még Sudeta, 1929. 35—46. l., W. P. Z. IX. 109—111. l. és Bayerische Vorgeschichtsblätter, 1937. Heft 14. Tafel XII.

¹⁸ Nem hallgathatjuk el azt a nagy hasonlóságot, amelyet edényünk az esztergomi múzeum egyik bélyeges agyagedényével (A. É. XLI. 111. kép. I. d.) mutat. Lásd még A. É. XXV. 318. s. köv. II. és az ott hivatkozott irodalmat. Kormeghatározásunkat tehát, tekintettel az edény magányos előfordulására, csak fenntartással mondhatjuk ki.